

Prioriteringsmøde, Odense Universitet, den 13. maj 1987

Bronzealderen

Det Arkæologiske Nævn

I N D H O L D

Henrik Thrane:	Bronzealderens bopladser
Per Ethelberg:	Bronzealderens bopladser, set fra Højgård, Sønderjylland
Olfert Voss:	Bronzealderens gravhøje, nogle statisti- ske betragtninger over de sidste års ud- gravninger
Pauline Asingh:	Gravhøje og begravelser
Henrik Thrane:	Gravhøjenes indhold
Kristian Kristiansen:	Resumé af diskussionen

Bronzealderens bopladser

Af Henrik Thrane

Siden oversigterne i Brøndsteds bronzealderbind af Danmarks Oldtid er antallet af bronzealderbopladser herhjemme forøget ca. seks gange.

I gamle dage var man godt tilfreds med at komme hjem med lidt keramik o.s.v. fra en enkelt eller et par gruber. Så længe kendskabet til bopladserne endnu er så ujævnt fordelt, som tilfældet er, er der stadig god brug for den slags materialer, som blot viser tilstedeværelsen af bopladsen og giver antydning af dateringen.

Forbedring af muligheden for at datere bronzealderbopladserne er et andet problem, hvor den centrale del er keramikken, som forhåbentlig kan afpresses skarpere udsagn end hidtil.

Lige som Erling Albrechtsen igennem en menneskealder samlede baggrundsstof til sine "Fynske Jernaldergrave" gennem registrering og undersøgelser af grubefund, kan meget fortsat nås ved elementær behandling af bronzealdergruberne. De rummer - som de neolitiske, og som ældre jernalders - tillige de bedste (og hurtigste) bud på subsistensøkonomien. Dyreknogler kendes jo egentlig kun fra gruberne og de få heldige pladser som Kirkebjerg. Korn og andet plantemateriale ligger de samme steder, men kræver normalt lidt mere end en graveske for at blive indsamlet.

I denne forbindelse må jeg protestere mod Torsten Madsens bemærkning* om det blot antikvarisk indsamlede materiales ubrugelighed - hvor ville vi være henne uden det? Hvis vi opfatter gruberne som prøvegravninger (eller med et finere ord "samples"), der giver basale oplysninger om tid og sted, fauna og keramik, er der stadig god grund til at satse på dem. Normalt er de overkommelige arbejdsopgaver, de vil være typiske amatør opgaver (som de var det i masser af år). Hvis vi blot lærer amatørerne at skelne fyldlagene og holde skårene adskilte, så de ikke blander det hele, kan vi få megen glæde af den slags (billige) gravninger.

Derimod bør vi holde undersøgelser af kulturlag og hustomter for de professionelle. Fragtruppladsen viser, hvor kompliceret det kan væ-

* Se referat fra møde om dragtbægerkulturens anlægstyper, den 11. marts 1987

re. Den slags pladser skal man helst lade ligge, indtil der kan skabes et egentligt forskningsprojekt; det gælder egentlig alle pladser med tykke kulturlag og stratigrafi af et vist omfang.

Hustomter er fortsat interessante, og vil være det så længe der endnu er så store huller geografisk og kronologisk i materialet. Problemet er fortsat at få disse hustomter dateret blot nogenlunde sikkert, idet kulturlaget jo ofte er vendt op i mulden. Her er for øvrigt en markant geografisk skævhed, idet de velbevarede "hustomter" uden forstyrrende kulturlag findes i Vestdanmark, men de tykke kulturlag og deraf følgende vanskeligheder med at få fat i hustomterne er et østdansk problem. Når man ved, hvordan bopladserne ofte benyttes igennem lang tid, er det rimeligt at være skeptisk over for dateringerne af huse ved hjælp af skår fra en kogegrube eller fra et stolpehul eller fra noget i nærheden af huset.

I denne sammenhæng er det rimeligt at gøre opmærksom på, at studiet af bebyggelsesenheder incl. bopladser og høje forudsætter undersøgelser af begge elementer, idet en automatisk samtidighed mellem en høj og en boplads i nærheden absolut ikke er nødvendig (eller måske endda sandsynlig) i lyset af det formodede labile bosættelsesmønster. Netop den vekslende udnyttelse af samme areal er jo baggrunden for, at vi finder bopladser i eller under højene.

Et væsentligt punkt for de kommende års gravninger vil være at bestemme hustomternes funktion. Det er udmærket at fremstille storhusene som haller, men tolkningen af dem er måske ikke helt så enkel, som det fremstilles. For alle hustyper bør det søges at finde pladser med oplysninger om funktionen ved hjælp af indretningsspor, fund eller fosfatundersøgelser. Hvad betyder f.eks. kogegruberne i husene? Er de overhovedet samtidige med husene?

De store undersøgelser af bopladser med gruber, stolpehuller og kulturlag er noget frygteligt noget. De tager megen tid, ikke mindst bagefter, i kraft af deres fundrigdom. Med mindre de ligger i områder, som man i forvejen er igang med, bør man nok holde sig fra dem. De giver kun fuldt udbytte ved fuld indsats - både under og efter gravningen.

På et helt andet niveau er der stærk brug for fremtidige undersøgelser. Det gælder kvalificeringen af ringere materiale f.eks. rekognosceret. Det drejer sig om at præcisere dateringerne og afklare fundmaterialets potentiale. Jeg går ud fra Sydvestfyn, hvor vi har et

godt antal rekognoscerede pladser, men hvor de færreste har leveret nok materiale til at man kan give en præcisere datering. Her burde f.eks. prøvegraves på alle pladserne med dette formål. Derved ville man samtidig få oplysninger om bevaringsforhold, materialeudvalg o.s.v. og få basis for udvælgelse af egnede udgravninger. Dette er i virkeligheden et springende punkt i hele prioriteringsdiskussionen. Der bliver stadig valgt udgravningsobjekter ud fra et alt for lavt niveau af oplysninger. Ideelt set burde man vælge ud fra områder med en velkvalificeret fundbestand f.eks. prøvegravede bopladser, således at man kunne vælge den eller de pladser, som var bedst egnede til at belyse de problemer, som forekommer centrale i forskningen af f.eks. bebyggelsesmønstre, struktur o.s.v.

Til slut et par ord om kogegruberne. Det er mode nu at datere enhver kogegrube til yngre bronzealder, hvilket fremgår af oversigterne i "Arkæologiske udgravninger i Danmark". Det er blot ikke rigtigt; de findes f.eks. i førromersk jernalder og, i en lidt anden form, senere i ældre jernalder. At de ofte i virkeligheden er fra bronzealderen, er en anden sag. Jeg mener ikke, at det er umagen værd at udgrave hver eneste kogegrube efter alle arkæologiens regler. Det skal man gøre de steder, hvor man kan få noget ud af det. Selv med de store forekomster a la Rønninge Søgård må det være nok med "sampling". Grubernes bedste bidrag vil være oplysninger om bestemte aktiviteter og en vis dateringsevne takket være thermoluminescens- eller C-14 dateringer af materiale i gruberne. På den anden side er det forkert at ignorere dem, da de viser os sporet af bopladserne eller selv er specialpladser. Kogegruberne vil være en god arbejdsmark for amatørerne.

Et biprodukt af kogegruberne er de højformede stenrøser, kogestensrøser. I Østdanmark daterer vi dem til yngre bronzealder, i Vestdanmark til germansk jernalder! Uanset, hvordan denne diskrepans skal forklares, er kogestensrøserne i sig selv væsentlige takket være deres heuristiske funktion - hvor der er kogestensrøse, er der boplads i umiddelbar nærhed. Udgravning af røserne falder nok nærmest ind under højområdet.

Totalundersøgelser af bopladser vil kunne føre vores viden væsentligt videre. Vadgård og Beckers vestjyske bopladser kan nok gøre krav på at være totalundersøgte, men hvad er det egentlig man har undersøgt? Endnu har vi ikke noget sikkert eksempel på en bronzealderlandsby, uanset hvor sandsynlig dens eksistens kan se ud på planerne. En plads som Kirkebjerg er desværre så ødelagt (og også så

kompliceret), at den ikke hjælper i denne sammenhæng. Lykken vil være en plads, hvor samtidigheden mellem husene kan bevises ved hjælp af forbindende kulturlag eller ved afgrænsende indhegning. Sådan en plads fortjener mange penge. Indtil den foreligger, vil det selvfølgelig være i orden at bruge penge på at totalundersøge andre pladser, hvis man ud fra andre kriterier finder det værd. D.v.s. hvis udbyttet står mål med indsatsen. Der må være et rimeligt forhold mellem pladsens økonomi - under og efter udgravningen - og de oplysninger man kan få fra den. Kulturlag uden hustomter eller udaterbare hustomter kan godt gå hen og blive for dyre.

Som det tidligere er fremhævet, vil prøvegravninger være et uundværligt led i prioriteringsprocessen. Pladserne findes normalt ved rekognoscering (i Vestjylland kan de tillige findes ved luftrekognoscering, men det vil være undtagelsen i Østdanmark), de rekognoscerede pladser kan kvalificeres ved prøvegravning og derud fra bør de endelige undersøgelsesobjekter vælges.

Om bronzealderbopladsers at læse: *Journal of Danish Archaeology* I, s. 45-50; *Archaeological formation processes*, s. 142-151; *Årbøger for Nordisk Oldkyndighed* 1984.

Bronzealderens bopladser set fra Højgård, Sønderjylland

Af Per Ethelberg

Med udgangspunkt i de igangværende undersøgelser af lokaliteten Højgård, der ligger mellem Gram og Ribe i Sønderjylland, skal jeg forsøge at give en vurdering af mulighederne for at lokalisere og undersøge andre lignende bopladser. De fremførte betragtninger gælder hovedsagelig ældre bronzealder, da ovennævnte bopladser efter min mening skal dateres til denne periode. Betragtningerne synes endvidere i øjeblikket at have størst gyldighed for områdernes vest for israndlinien.

Til dato kendes kun et beskedent antal bopladser fra ældre bronzealder med velbevarede hustomter. Derfor bør påvisningen og undersøgelsen af disse bopladser prioriteres højt. For at dette kan lade sig gøre, er det nødvendigt at forsøge at erkende dels pladsernes indre struktur, dels deres placering i landskabet. På nuværende tidspunkt synes Højgård pladsen at være den bedst egnede.

Indtil nu er der afdækket et område på ca. 10.000² m, og et lignende område er dækket ind via søgegrøfter. De påviste langhuse samler sig i tre klynger, som nærmest ligger på et ret linie, der sigter mod en mindre højklynge bestående af seks gravhøje. Klyngerne ligger med en indbyrdes afstand af 10-25 m. De mellemliggende områder er nærmest fundtomme. De undersøgte klynger indeholder henholdsvis to, tre og fire langhuse. Inden for hver klynge kan ingen af husene være samtidige. Derimod kan huse af samme konstruktionsmæssige udseende genfindes fra klynge til klynge. Disse huse har antagelig stået samtidigt.

Der er først og fremmest tale om store treskibede langhuse med en længde, der varierer fra ca. 17-32 m. De største huse er med skillevej, men findes ikke i samme klynge. Bredden varierer fra 6-9 m.

Inden for de treskibede langhuse kan det iagttages, hvørlædes de indre stolper fra at være støttestolper gradvis bliver det bærende element. I de ældste huse har vægstolperne samme diameter som de indre stolper og er lige så dybt eller dybere nedgravet end disse. I de yngste huse er de indre stolper dybest nedgravet. Vægstolperne står med en indbyrdes afstand af 2-3 m og antyder en bulbygning.

Men i tilknytning til disse entydigt treskibede huse er der også påvist rammehuse, det vil sige huse uden indre stolper. Længden på disse er 15 m og bredden ca. 6 m. Netop i lyset af vægtforskydningen fra væggene til de indre stolper, er det ikke usandsynligt, at også rammehusene har haft indre stolper, blot er disse bortpløjet. Der er da heller ikke påvist ildsteder i disse huse. Hver husklynge er tilknyttet et neddybet, formodet stenalderhus. De nyeste fund tyder på, at disse huse skal dateres til enkeltgravskulturens begyndelsesfase og ikke senneolitikum.

Et andet karakteristikum for de treskibede langhuse er, at der mellem sidste og næstsidste sæt tagbærende stolper i vestenden findes en ansamling af kogestensgruber.

Huse af dette udseende kendes fra en række andre lokaliteter, der alle findes vest for israndlinien. Her kan nævnes Spjald, Berg A og B, Hovergårde samt Lille Bavn. Alle er de anlagt mere eller mindre i klynger, alle med kogestensgruber i vestenden og alle placeret højt i terrænet.

På Højgård er husklyngerne placeret på grusrevler mellem mere sandholdige områder. Denne placering har sikret, at alle konstruktionsdetaljer er bevaret, idet erosionen har været minimal. Om dette også er tilfældet for de andre nævnte lokaliteter, ved jeg ikke. Men husenes bevaringsgrad peger i denne retning.

Fra morænelandskabet øst for israndlinien kendes kun få velbevarede hustomter. Af regulære bopladser kan nævnes Egehøj og Vadgård. Velbevarede hustomter kendes endvidere fra Trappendal, Hanved og Hyllerup samt muligvis Ballermosen. Disse ligger imidlertid alle under høje, og det vides ikke, om de er en del af en større boplad eller ej. Dette må være en oplagt opgave at få undersøgt i nærmeste fremtid.

De påviste hustomter under højene er alle af samme type som de store huse på Højgård. Eneste forskel er vægkonstruktionen og ildstedets udseende. Dimensioner og ruminddeling er identisk. Her synes Vadgård atypisk.

De ovenfor nævnte hustomter skal alle dateres til per. II og III. Egehøjhusene skal derimod dateres til per. I. Her er der tale om toskibede huse. De er anlagt i en klynge, ildstederne er placeret samme sted og udgøres delvis af kogestensgruber, et af husene

er betydeligt større end de øvrige og forsynet med skillevæg. Der synes altså i hele ældre bronzealder at være tale om store velbyggede huse, hvor skiftet fra toskibet til treskibet konstruktion sker i løbet af per. I/II. Husene synes ofte anlagt i klynger med en ansamling af kogestensgruber i vestenden. Om dette også er tilfældet øst for israndlinien i per. II og III, kan ikke afgøres, dog synes ildstedet at have en anden udformning. Ligesom vi taler om højkrækker, kan vi også med udgangspunkt i Højgård undersøgelsen snakke om husrækker og -klynger.

Herved er vi kommet frem til det næste problem. Kan der etableres en sammenhæng mellem høj og hus? Det mener jeg der kan. Øst for israndlinien er sammenhængen selvindlysende. Vest for er det mere problematisk. En del af den nævnte lokalitet ligger nær ved en eller flere høje. Ved højundersøgelser er det ikke ualmindeligt i højfylden at finde bopladsrester primært i form af affaldsflint. Ligesom husene er anlagt i flere faser er dette også tilfældet for højene. Endelig kan man betragte selve højfylden, når den består af tørv, som en af de største gravgaver. Tørvene stammer fra ryddet land ofte fra store områder. På denne måde kan marken medgives i døden. Marken må formodes at ligge tæt ved selve bopladsen. Der er altå mange ting, som peger på en sammenhæng. Med udgangspunkt i placeringen af Højgård husene kan det potentielle bopladsområde findes op til 600 m fra gravhøjene, hvilket svarer til et areal på $1.130.000^2$ m.

En af de væsentligste årsager til at der ikke er påvist flere bopladser i forbindelse med de efterhånden mange højundersøgelser er nok, at man knap kommer uden for selve højfoden. En anden forklaring kan være, at hvis der har ligget huse, der hvor højfylden tages, vil disse være ekstra udsat for at forsvinde i forbindelse med senere tiders dyrkning. Forsvinder et hul, forsvinder de alle. Generelt for disse bopladser er - med undtagelse af Egehøj - at de er særdeles fundfattige. Kun i forbindelse med Højgård husene er der fundet enkelte skår. På overfladen findes ingen bopladsinikatorer, hverken flint, keramik eller ildskørnede sten. Generelt er disse pladser placeret højt i terrænet på områder, der som regel er meget grusholdige og derfor attraktive for råstofindvinding - i hvert fald vest for israndlinien. Der kan ikke være tvivl om, at ikke så få bopladser af denne karakter allerede er endt som vejunderlag og cementfliser.

Men hvad kan vi så gøre for at finde dem? Hidtil er disse pladser

kun dukket op ved tilfældigheder. Dette er et godt argument for, at § 26-gravninger ikke kun bør udføres efter underkastelse af en forskningsmæssig prioritering, da vi herved vil gå glip af de uventede fund. En forskerevaluering vil ligeledes være vanskelig at foretage i forbindelse med § 26-gravningerne, idet adskillige perioder ofte vil være repræsenteret. I hvert fald når det drejer sig om de større flintafdekninger. Det må være universiteternes opgave i samarbejde med lokalmuseerne at give de studerende så bred en uddannelse som muligt, således at de bliver bibragt en baggrund, som sætter dem i stand til at løse de problemer, som man uundgåeligt bliver konfronteret med i felten.

Tilbage til fortiden. Den eneste måde at finde disse pladser på er systematiske prøvegravninger evt. kombineret med luftrekognosceringer. Disse prøvegravninger bør iværksættes alle steder, hvor der foretages anlægsarbejder inden for en radius af 600 m fra gravhøje. Det bør understreges, at søgegrøfter i normal rabat-skovls bredde ikke er nok, idet man kun undtagelsesvis med denne bredde vil kunne erkende disse anlæg. Bredden bør være mindst 5-6 m og grøfterne skal ligge tæt, d.v.s. en grøft pr. 20 m. I forbindelse med selve udgravningen skal man have en afgrænsning på mindst 25 m uden for det sidst påtrufne anlæg.

Dette er selvfølgelig en meget bekostelig forskningsstrategi. På Højgård har vi anvendt denne strategi. Herved afsøgte et område på ca. 10.000 m² for et beløb af ca. 14.000 kr. i løbet af knap en uge. Dog således, at der blev trukket 6 m brede grøfter de nærmeste 60 m fra det sidst påtrufne anlæg og herefter 3 m brede grøfter. Men i de tilfælde, hvor man ikke har en husklynge at gå ud fra, bør bredden være 6 m.

Vest for israndlinien er de potentielle bopladsområder hovedsagelig truet af råstofindvinding. På årsplan blev der i Danmark i 1985 udvundet 26.892.527 m³ sand, grus og sten på landjorden. Hvis man pr. udvundet m³ fik opkrævet en afgift på blot 10 øre ville det på årsplan give et beløb på ca. 2,7 mill. kr. eller lidt mere end den nuværende § 26 bevilling. En lignende afgift er pålagt råstofindvindingen med henblik på geologiske undersøgelser. Størrelsen ved jeg ikke. Det bør derfor næppe politisk være umuligt at komme igennem med et sådant forslag. Herved vil presset på de i forvejen knappe § 26 midler også kunne lettes. Selvfølgelig skal denne afgift også dække udgifter til undersøgelse af anlæg fra andre perioder, og selvfølgelig kun anlæg og områder, der er truet af råstofudvinding.

Bronzealderens gravhøje, nogle statistiske betragtninger over de sidste års udgravninger.

Af Olfert Voss

Det er et meget begrænset talmateriale, der er til rådighed hvad angår det arkæologiske arbejde, der udføres i Danmark. Vi har nu i Det Arkæologiske Nævns årbog omtale af de enkelte udgravninger, men den hertil hørende økonomiske oversigt over de samlede udgifter og det samlede timeforbrug mangler stadig.

Der findes heller ikke nogen opgørelse over antallet af fundanmeldelser siden lovens ikrafttræden i 1969.

I fredningsstyrelsens årsberetning fra Fortidsminderrådet, 1978-82, er der mange statistiske opstillinger, men de omfatter kun de fundanmeldelser, der blev til udgravningssager. Man er derfor ikke i stand til at sige noget om, hvordan antallet af fundanmeldelser har udviklet sig fra 1970 til i dag.

Men fra Nationalmuseets sognebeskrivelse ved vi, at der er registreret 78.000 gravhøje og andre mindesmærker, hvoraf ca. 24.000 er sikrede for fremtiden ved fredning, medens resten - 54.000 eller næsten 70% - er under konstant destruktion gennem den udjævning af anlæggene, som arbejdet med markredskaber medfører.

Af de 78.000 mindesmærker er det sikkert megalitgravene, det er gået værst ud over i tidens løb, fordi de store sten er blevet taget til kirkebyggeri, vejbroer, kilometersten, veje og senest til jernbaner. Det oprindelige antal megalitgrave anslås af Klaus Ebbesen (1985) til omkr. 25.000; han forsøger ikke at vurdere det oprindelige antal af gravhøje, men det har næppe oversteget 100.000.

De 50.000 overpløjede høje er jordfaste fortidsminder, som man støder på hvert år, så de skulle egentlige udgøre 50.000 fundanmeldelser hvert år, men i mange år har man trøstet sig med, at der her ikke sker nogen total destruktion sådan som det er tilfældet i forbindelse med anlægsarbejder som byggeri, motorveje og naturgasledninger m.v. Disse overpløjede anlæg bliver kun lidt mere ødelagte for hver år, og derfor er der jo stadig tid til at gøre noget, men tiden må snart være kommet, hvor vi bør tage op til overvejelser, hvor lang tid vi har tilbage, hvis vi skal redde noget som helst.

Vi kan spørge os selv, om det ville betyde noget for den fremtidige forskning, hvis vi ikke fik reddet den viden og de genstande, der er i disse anlæg?

Ingen vil afskrive dem, men hvad gør vi?

De undersøgelser af overpløjede høje, der er foretaget i 1984-86, er beskrevet i "Arkæologiske udgravninger i Danmark", og de viser, at der stadig er gode fund tilbage i disse anlæg. Antallet af undersøgte høje i de tre år er ca. 50 om året, hvoraf 1/4 er undersøgt på grund af grusgravning eller andre anlægsarbejder.

Med den hastighed i undersøgelsesarbejdet vil det kunne lade sig gøre at klare de overpløjede høje på 1000 år, men lang tid forinden vil den del, der rager op over det omgivende terræn være bortpløjet forlængst.

Hvor hurtigt denne nedpløjning sker, har vi ikke nogen rigtige tal for, men det kunne vi få, hvis hvert af de arkæologiske museer udvalgte 5-10 overpløjede høje i deres område og målte deres højde om vinteren hvert andet år. I løbet af de næste 10 ville vi så kunne sige noget sikkert om, hvor hurtigt denne udjævning foregår nu.

Hvor mange af de 50.000 overpløjede gravhøje er allerede undersøgte? Ved hjælp af den del af sognebeskrivelsen, der nu er overført til EDB, og det er hele Sjælland svarende til ca. 1/6 af Danmark, skulle antallet af undersøgte høje være 4.-5.000, idet opgørelsen for Sjælland giver 730 undersøgte høje, hvoraf dog knap 200 er udførte af private. Alt tyder på, at der er undersøgt et sted mellem 5 og 10% af de overpløjede høje i landet som helhed.

Nationalmuseets indsat på dette område på Sjælland har været 30-60 høje i hver 10 års periode siden 1880. I 10 års perioden 1970-79 undersøgte 5-6 om året på Sjælland, medens aktiviteten i 1984-86 foreløbig indskrænker sig til 3-4 om året

Den tid, der er tilbage til at undersøge de overpløjede høje, hvis indhold skal reddes, er sikkert maksimalt 30 år. Fortsætter vi med det nuværende undersøgelsestempo, skulle vi kunne nå 2.000 høje før år 2020.

Dette antal er efter min opfattelse ikke tilstrækkeligt til at nå det, der bør undersøges i denne anlægsgruppe:

Først og fremmest bør der foretages totalundersøgelse af et antal højgrupper fordelt over hele landet for at få belyst, om der er en indre sammenhæng mellem sådanne høje. De fredede høje, der er en del af disse højgrupper, vil med større udbytte kunne udgraves engang i fremtiden.

En undersøgelse af et større antal overpløjede høje vil give:

- sluttede gravfund fra bronzealder, stenalder og fra jernalder - i heldige tilfælde kombineret med stratigrafiske iagttagelser,
- mere viden om gravformerne og om gravgodsets placering i gravene samt mulighed for en tidssvarende dokumentation af disse forhold,
- mulighed for mere systematiske undersøgelser af den oprindelige overflade under højene,

Undersøgelsen af de overpløjede høje bør udvides til det nærmeste område omkring disse for i modsætning til de fleste tidligere undersøgelser at få afklaret, hvilke anlæg der er knyttet til højenes omgivelser.

En sådan opprioritering af de overpløjede høje og alle de andre anlægstyper, som bliver draget frem til højere prioritet ved disse møder, er det imidlertid ikke muligt for Det Arkæologiske Nævn at tilgodese inden for de givne bevillingsrammer.

Efter bestemmelserne i museumslovens §§ 26 og 30 må det være rigsantikvarens og Det Arkæologiske Nævns ansvar, at offentligheden og kulturministeriet bliver informeret om, hvor truet det arkæologiske materiale er, der stadig ligger i jorden, og som ikke er beskyttet gennem naturfredningsloven.

Resultaterne fra disse prioriteringsmøder bør Det Arkæologiske Nævn bruge til en redegørelse til offentligheden, pressen og kulturministeriet om, hvordan fremtiden tegner sig for det arkæologiske materiale, som stadig ligger i jorden, men alligevel er truet af en langsom ødelæggelse, der er hurtigere end den indsats, der med de midler, der er til rådighed, kan gøres for at redde den bedste del af dette fundstof.

Det er absolut nødvendigt, at der afsættes større bevillinger til undersøgelsesarbejdet, men selv om man fik det, ville der stadig

være objekter, som ikke vil kunne undersøges af vore egne uddannede arkæologer.

Disse fortidsminder bør det kunne overdrages amatører at undersøge, samtidig med at det bør tilbydes udenlandske institutter og museer at foretage de undersøgelser, vi ikke selv kan overkomme økonomisk eller personalemæssigt.

Gravhøje og begravelser

Af Pauline Asingh

Gravfundene fra den ældre bronzealder stammer så godt som udelukkende fra gravhøje. En gravhøj, hvad er så det?

Erfaringsmæssigt viser det sig, at storhøjene er bronzealderhøje. Therkel Mathiassen har i forbindelse med sine bebyggelsesarkæologiske undersøgelser defineret rundhøjene fra den ældre bronzealder som høje med en diameter på 15-20 m og en højde på 2-3 m. Men som vi ved, er højene ofte opbygget i flere faser, op til 5-6 stykker, med en eller flere grave tilknyttet hver fase. Da den enkelte højfase ofte kun er omkring 1 m høj, må vi være opmærksomme på, at de mindre høje, som vi normalt henregner til yngre bronzealder og jernalder, meget vel kan være fra ældre bronzealder.

Denne målestok kan ikke anvendes på de overpløjede høje, som kan være pløjet så kraftigt ned, at de knap nok kan anes i terrænet.

Desuden kendes få fladmarksgrave, som bl.a. på grund af dateringsproblemer står som en noget vanskelig håndterlig gruppe. Nyere undersøgelser viser at grave, ja, endog gravfelter forekommer i forbindelse med højene.

I Aner og Kerstens kataloger over gravfundene fra ældre bronzealder, kan man se, at der er gravet utrolig mange bronzealderhøje i hele landet. Men langt de fleste udgravninger er af ældre dato og har så udpræget været rettet mod de enkelte grave. Man interesserede sig mindre for, hvordan højene var opbygget og hvilke strukturer, som indgik i højene.

Som situationen er nu, er der ikke de samme muligheder for at udgrave velbevarede høje, og det er som regel de næsten helt ødelagte høje, som udgraves.

Repræsentativitet

I forbindelse med en vurdering af, hvad der skal udgraves, må man have en viden om, hvor repræsentative de kendte høje er. Det har bl.a. Baudou og K. Kristiansen lavet undersøgelser over.

Fra Danmark kendes omkring 23.000 fredede bronzealderhøje og vel et betydeligt større antal ikke fredede, d.v.s. overpløjede høje.

Højenes hovedudbredelse ligger klart i Jylland, hvor de især er koncentreret langs højderyggen, i Himmerland og langs bakkeøerne i Vestjylland. På øerne derimod ligger højene især koncentreret langs kysterne, hvor især Nordsjællands højkoncentration bør fremhæves. I Østjylland og i de indre dele af Fyn og Sjælland er der bemærkelsesværdigt få høje.

Med udgangspunkt i dyrkningsintensiteten, højenes bevaringstilstand og jordbundsforholdene når Baudou i sine repræsentativitetsundersøgelser til den konklusion, at højforekomsten i Jylland (vest for morænejordene), med modifikation kan betragtes som værende repræsentativ. På de østjyske og ødanske morænejorde derimod, hvor dyrkning intensiteten har været størst, må udbredelseskortet i denne henseende tages med forbehold.

Tilsvarende undersøgelser af megalitgravene viser netop, at bevaringsgraden er bedre, jo ringere jorden er, og fredningsintensiteten er tilsvarende større her end på de tunge jorde.

Her vil pollenanalytiske undersøgelser kunne hjælpe med til at belyse ændringerne i kulturlandskabet. F.eks. om de få høje i Østjylland er et reelt forhold eller blot et resultat af omfattende højsløjfninger.

Ser man på forholdet mellem høje og gravfund, viser der sig at være et nogenlunde repræsentativt forhold. Her spiller selvfølgelig forskningsintensiteten ind, f.eks. er Haderslev, Odense og Sønderborg amter overrepræsenterede med gravfund, hvorimod det modsatte gør sig gældende for Aalborg og Ringkøbing amter samt Syddjursland.

Regionalitet

Med hensyn til regionale forskelle i fundmaterialet har Marianne Rasmussen og jeg lavet en række analyser på gravmaterialet fra Sydvestdanmark, Sydslesvig og Fyn, som viser, at der i gravgodssammensætningen kan påvises klare regionale forskelle, som også ændrer sig over tid.

I begyndelsen af ældre bronzealder ses en meget stor ensartethed i

med højen, evt. resterne af et dødehus eller anden funktion tilknyttet gravkulten. Dette er blot et af mange argumenter for at trække søgegrøfter uden for højfoden.

Diverhøj på Djursland var nok den mest udbytterige høj i 1985. De gode bevaringsforhold muliggjorde en registrering af en stor del af højen i dens helhed, såvel de enkelte højfasers opbygning som de anlæg og strukturer, der var knyttet hertil. Et komplekst system af ardspor dækkede hele fladen under højen, og herunder lå, delvis sløret af ardsportene, tre velbevarede hustomter med tilhørende kulturlag. Kulturlag og hustomter under høje er desuden et udbredt træk, som især de senere års undersøgelser har vist.

Højgrupper

Ja, det var meget godt med Diverhøj, som jo gav gode resultater. Specielle forhold gjorde at man nødvendigvis måtte udgrave højen, men det havde nok været mere relevant at lade udgravningen omfatte den gruppe af stærkt nedpløjede høje, som Diverhøj lå iblandt.

Der er nemlig behov for at få belyst hvilke sammenhænge, højene indgår i. F.eks. om den enkelte høj/højgruppe repræsenterer et familiegravsted/en bebyggelsesenheds gravplads.

Undersøgelserne ved Löderup i Skåne er et glimrende eksempel på, hvilke resultater intensive undersøgelser af en højgruppe kan give. Her er der udgravet en fladmarksgravplads i tilknytning til en højgruppe, samt tilhørende bopladser. Såvel med hensyn til grave som bopladser er der påvist kontinuitet fra yngre stenalder til ældre jernalder.

Vi har løsrevne brudstykker af sådanne helheder, f.eks. stenrækken som udgik fra bronzealderhøjen ved Myrhøj. Desuden er der ved Stendis, Holstebro, udgravet dele af et fladmarksfelt som ligger i tilknytning til to høje. Ialt 14 fladmarksgrave, heraf fem fra ældre bronzealder, og en overpløjet høj er udgravet. Her spores kontinuitet fra enkeltgravskultur til yngre bronzealder.

Vi skal med andre ord bevæge os uden for højene og tage udgangspunkt i de brudstykker, vi har for at belyse helheden, bl.a. også forholdet til bebyggelsen. Netop det forhold, at man finder bopladser i så mange høje eller bopladslag under eller omkring højene (f.eks. Egehøj), tyder på en vis pladskontinuitet. Der er behov

for at få belyst, hvad denne pladskontinuitet er udtryk for. Om højens placering er bestemt af topografiske, jordbundsmæssige eller trafikale forhold, som Müller har været inde på i forbindelse med højrækker.

Der ligger klart perspektiver i at belyse forholdet mellem bebyggelsen og højene. Hvis man har retningslinier for dette forhold, vil man måske også kunne bruge højenes placering til at lokalisere bopladser. I den forbindelse er der behov for at få belyst, om højene ligger i tilknytning til samtidige bopladser som i Løderup, og som undersøgelserne ved Højgård synes at vise, eller om højene som ved Røjle Mose og Lindebjerg på Nordfyn ligger i periferien af et intensivt udnyttet bosættelsesområde, og dermed afgrænser bosættelsesområdet, som det er foreslået. Men der kan være tale om et både-og, da bebyggelsen tager sig forskelligt ud i forskellige områder, som Terkel Mathiassens undersøgelser fra Nordvestjylland og Nordvestsjælland så klart viser.

Sammenfatning - prioritering

I en prioritering vil jeg tage udgangspunkt i, at bopladsundersøgelser har første prioritet, men i den sammenhæng kan undersøgelser af højgrupper også resultere i, at højene kan blive lokaliseringsfaktor. Det optimale er selvfølgelig undersøgelser af høje og bopladser i sammenhæng. Sådanne kombinerede høj-bopladsundersøgelser kan med udgangspunkt i højgrupper eller enkelthøje måske hjælpe med til at finde ud af, hvor pladserne ligger. Samtidig kan der åbnes mulighed for at få belyst forholdet mellem bebyggelsen og variationerne i gravudstyret.

Højgrupper har anden prioritet. Her må der gøres bestræbelser på at finde ud af, hvilke strukturer de indgår i. Om der er tale om gravpladser, om der er kontinuitet, om der er foregået andre ting i lighed med dødehuse i tilknytning til megalitgrave, om der er fladmarksgrave mellem eller i tilknytning til højene, og om der er lokale ligheder i gravudstyret.

Tredie prioritet har undersøgelser af enkelthøje. Med hensyn til de overpløjede høje, viste de omtalte eksempler, at det kan være vanskeligt at vurdere, hvordan bevaringsgraden er, før der er foretaget en prøveudgravning. Det var måske en ide at foretage en prøveudgravning på de stærkt overpløjede høje, før der udarbejdes en endelig ansøgning. En sådan prøveudgravning kan evt. betales af RAS.

Ved udgravning af bopladslag under høje skal der graves helt i bund, da anlæg kan være tilsløret af f.eks. ardspor. Desuden må der trækkes søgegrøfter uden for højen, da der kan være boplads-spor, grave eller andre anlæg i tilknytning til højen. Herved kan det imidlertid blive en meget bekostelig affære at udgrave selv stærkt nedpløjede høje.

Naturvidenskabelige undersøgelser og jordbundsforhold må desuden inddrages i forbindelse med en prioritering.

Man må i den forbindelse ikke bare vurdere tingene ud fra forskningsmæssige hensyn, da man ikke kan forsvare, at højene ud fra forskningsmæssige prioriteringer blot bliver bortgravet uden for-udgående undersøgelser. Men iøvrigt bør man vel se det som sin fornemste opgave, at alle eksisterende høje bevares uforstyrret i det danske landskab. Der ligger de jo så godt.

Gravhøjenes indhold

Af Henrik Thrane

Det er ganske symptomatisk, at alle har en fornemmelse af, at der udgraves alt for mange bronzealderhøje. Deraf kommer spørgsmålet, hvorfor skal der graves flere bronzealderhøje? Baggrunden for spørgsmålet må være, at man mener, at denne kildegruppe har man nok viden om. Siden Boyes tid forekommer der ikke at være sket så meget med vor viden om bronzealderhøjene, uanset hvor mange der ellers er blevet gravet ud. Ser man på publikationerne, bliver man også slået af gentagelserne, den ene formuldede bulkiste følger den anden, den ene randstenskæde ligger uden om den anden på Aner og Kersten-værkets sider. Alligevel er der sket det væsentlige, at højene efter krigen normalt totalundersøges - ligesom i Sehesteds tid! Derved kommer man ud over gravfikseringen og får mulighed for at opfatte højene som helheder. Derved opdager man også, hvor forskellige højene er i næsten alle forhold. Det er faktisk vanskeligt at definere den typiske bronzealderhøj. Hvis man dermed mener en ukompliceret høj, kunne et bud være en høj med en enkelt grav og en enkelt randstenskæde. Egentlig har højene kun et til fælles - de er bygget for at rumme grave, og er så i øvrigt formet som høje. De indeholder blot meget andet end grave og dækker meget andet. Problemet er at skelne skidt fra kanel.

I denne sammenhæng vil skidt være enhver høj, som ikke leverer en ordentlig datering eller ordentlige anlæg. Selv det bedste anlæg duer ikke uden datering. De dårlige bringer os ikke videre; de giver punkter på kortet, men vi kan ikke engang give dem en entydig farve, hvis dateringen ikke er der.

Kanel betyder høje med veldaterede anlæg og ordentlig stratigrafi, og det er selvfølgelig dem, vi skal bruge penge på. Også her slår arkæologiens forbandelse naturligvis igennem, nemlig at man ikke på overfladen kan se, hvad jorden rummer. Derfor vil en prøvegravning være en god investering, også i højene.

Må jeg en passant protestere mod den tendens, der på det første prioriteringsmøde var til, at prøvegravninger var noget museerne selv skulle betale. F.eks. ville Fyns Stiftsmuseum efter ti prøvegravninger ikke have penge til benzin eller film! Museerne kan ikke både dække restudgifterne til de konto 12 støttede udgravninger og betale prøvegravningerne og rekognoscering af lokalplanområder samt

almindelige besigtigelser, altsammen ud af deres egne kasser - oven i købet i nedskæringstider.

Prioritering foregår både centralt, men sandelig også lokalt. Ud over den nøgterne konstatering af, om en høj forekommer undersøgelsesværdig, tager vi normalt også regionale kriterier med: foreligger der f.eks. nyere undersøgelser (eller nogen undersøgelse overhovedet) i det pågældende område? En fed høj kan være fin PR i et område, som man i nogen år har forsømt. Rent arkæologisk bør der ses på, om der er noget at hægte den nye gravning sammen med, f.eks. bopladser, andre høje o.s.v.

Der burde udgraves hele højgrupper flere steder i dette land, sådan som Sophus Muller gjorde det i sin tid. Herved ville vi få væsentlige bidrag til bebyggelseshistorien - og en sådan opgave kunne vel nok lokke en amerikansk eller japansk ekspedition hertil, således at vi kunne få den ekstrainvestering, som naturligvis vil være forudsætningen for et sådant projekt. Det ville forøvrigt ikke være komplet, med mindre man inddrog bronzealderbopladserne i det samme område, således at vi fik et totalbillede af bronzealderbebyggelsen i det undersøgte område.

Vi graver faktisk stadigvæk bronzealderhøje, fordi de er så forskellige - og fordi de rummer et væld af informationer.

Selve gravene er næsten det nemmeste, dem kender man efterhånden nogenlunde - og dog. Bulkisten dominerer ældre bronzealders gravmateriale i en sådan grad, at man næsten glemmer andre konstruktioner - bortset fra de nordjyske stenkister, som jo ikke er til at overse. F.eks. ville det være fint at vide noget mere om plankeki-sterne. Yngre bronzealders gravskikke er også langt mere nuancerede, end bøgerne fortæller. Da vi næppe kan forvente en Aner og Kersten-udgave af yngre bronzealders gravfund i overskuelig fremtid, må man klare sig selv og lade den lokale erfaring afgøre, hvad der forekommer interessant, med mindre Det Arkæologiske Nævn tager et initiativ i denne retning. Regional - og periodevariationer kan være meget mere udbredt, end man har indtrykket af. Med de tendenser, som råder inden for studiet af gravskik, vil det være interessant at få materiale om energiforbrug, råmaterialer, konstruktionsmåder, teknik f.eks. stenklovning. Det er ikke blot gjort med at notere, at urnen var omsat med håndstore sten.

Ud over gravene er der oftest andre anlæg, som man normalt ikke

tolker eller gør ret meget ud af. Somme tider ligner de grave i slående grad, men indeholder ikke noget. Der må jeg komme med den positivistiske bemærkning, at man er nødt til registrere dem, som om de var noget. Kun et bredt sammenligningsmateriale kan en dag give nøglen til tolkningen. Det skal lige bemærkes, at det fortsat er de gode høje, vi her taler om, hvor anlæggene indgår i stratigrafiske sammenhænge.

Endnu ligger ældre bronzealders grave nogenlunde i fred i bunden af de overpløjede høje, i hvert fald sammenlignet med yngre bronzealders grave, der normalt har fået deres bekomst forlængst. Derfor er vi for disses vedkommende henvist til gamle, dårligt oplyste fund, når det drejer sig om f.eks. variationerne i yngre bronzealders gravskik, forholdet mellem gravanlæg og gravindhold, primære og sekundære grave. Det er derfor, det er vigtigt at få nyt, ordentligt dokumenteret materiale om yngre bronzealders gravskik. Derfor bør ordentlige høje af denne gruppe opvurderes.

Der har været flere eksempler på højundersøgelser, som har kostet over 100.000 kr., men hvis udbyttet var en veldokumenteret sekvens af f.eks. boplads, dyrkning og gravanlæg, mener jeg, at pengene er givet godt ud. Når det drejer sig om at bringe forskningen videre, vil Trappendal-huset, Diverhøj eller Lusehøj nok ikke være de dårligste eksempler.

Normalt er den videnskabelige målsætning ikke særligt sophisticeret, hvor det drejer sig om gravhøje. Det hjælper, hvis højundersøgelsen er et led i en større sammenhæng, og der håber jeg, at Det Arkæologiske Nævn har forstået betydningen af at undersøge helheder, f.eks. højgrupper, grupper af forskellige monumenter i samme område o.s.v.

Et af de virkelig vigtige områder er skeletterne. Det er arkæologernes pligt at skaffe antropologerne det bedst mulige materiale til studiet af oldtidens mennesker. Bronzealderen er nærmest et hul i dette studium, takket være de elendige bevaringsforhold i ældre bronzealder og ligbrænding i yngre bronzealder. Enhver skeletrest, der blot viser noget om alder eller køn er vigtig, navnlig hvis den kan sammenholdes med gravgods. Vi ved faktisk jammerligt lidt om hvilke ting, der var kønsspecifikke. Også de brændte knogler kan bruges, selv om vi gerne overvurderer, hvad vi kan forvente fra antropologerne. Men pas også godt på de brændte ben!

Allerede Sehested og Henry Petersen fandt bålpladser i de østfynske høje, det gør vi igen i de senere år på Sydfyn. De fine iagttagelser, som Lerbjerg og andre høje har givet, vil forhåbentlig skaffe et klart billede af selve ligbrændingsprocessen med stillads, bål og rydning af pladsen inden selve graven anlagdes. Det er småtingsafdelingen, med tynde trækulslag, nedrammede pælehuller på få centimers diameter, ofte camouflerede af en jordprop foroven. Men mon ikke disse pælehuller fra stilladserne er der, hver gang der ligger et ligbål under en høj. Her er i hvert fald et felt, hvor vi først for nylig er begyndt at få fat i den rigtige ende.

Højene i sig selv er jo enormt spændende. Hvordan blev de opført? hvor længe tog det? Vi ved alle efterhånden, hvordan man lægger græstørv op, men hvordan så en græstørv egentlig ud? Hvem har dokumenteret det?

Lusehøjrisgårder var formentlig almindeligere end det ser ud til, men dem finder man ikke i en almindelig høj. Der er vi egentlig ved kerneproblemet: det er ikke en rigtig måde, en bestemt slags spor man skal grave efter. Derfor er det væsentligt, at vi holder os a jour og holder øjne og sind åbne.

Højene dækker ofte mange herligheder. Marklag er der normalt, og uanset om oldtids muld er dårlig muld eller ej, kan vi ikke ignorere de muligheder, som ligger i disse dækkede lag og de dyrkningsspor, som de ofte dækker. I flere sammenhænge er det vigtigt at kende jordbunden under højene. Vi har desuden stadig brug for et ordentligt statistisk materiale for at klare problemet om ardsportene som dyrkningsspor eller spor af rituelle aktiviteter.

Oftere og oftere afsløres lækre bopladsrester under højene med huse og gruber o.s.v. Ja, faktisk er højene de bedste steder at grave bopladser, fordi de er forseglede på et tidligt tidspunkt og derved skånet for al den baggrundsstøj, som hærger pladserne i det åbne land. Husk det ved prøvegravningerne.

For 30 år siden gravede man høje med skovl og spade og flyttede jorden med trillebør. Derfor gravede man kun selve højen, og helst kun en del af den. I maskinarkæologiens tidsalder har vi ikke den undskyldning længere, at det er for dyrt at grave også uden om højene. Hvis vi vil have højenes funktion i datiden og senere belyst, må der graves en rimelig zone uden om hver høj for at se, hvilke anlæg der ligger her.

Det kan være stenrækker ud fra højen, grave eller kogegruber, der smyger sig op ad højen - det samme gælder forøvrigt megalitgravene. Når først højene er fjernet, vil disse anlæg ikke længere være beskyttet af den udpløjede højfyld, så de bliver hurtigt § 26-tilfælde. Det er noget mere fordelagtigt at tage dem i tide.

Jeg mener, vi skal bruge amatørerne så ofte vi kan, men de skal holde sig fra høje af kanelgruppen, selv om Niels H. Andersen har et smukt eksempel på en sådan amatørgravning. Med den udviklede stratigrafi og de uventede fænomener stiller en god høj store krav til sin udgraver - det tør jeg godt påstå, efter de 18 høje jeg har haft skeen i!

Til slut vil jeg endnu engang opfordre til at bevare nogle af de overpløjede høje. Der ligger stadig en del store, flot placerede høje, som det både landskabeligt og videnskabeligt vil være forkert at lade gå til - fred dem!

Resume af diskussionen

Af Kristian Kristiansen

Diskussionen berørte mange temaer. Det der fremstod som en generel holdning refereres i det følgende:

1. Spørgsmålet blev rejst om man skulle nedprioritere enkeltundersøgelser til fordel for nogle udvalgte højgrupper. Det var der almindelig opbakning bag. Over for indvendinger om, at det for den almindelige dansker virkede uforståeligt, at man lod synlige mindesmærker gå til grunde, blev der fra flere sider peget på, at det måtte være lokalmuseernes opgave af forklare befolkningen, hvorfor det var nødvendigt at prioritere.

Man diskuterede endvidere muligheden af, at lade en bronzealderarbejdsgruppe medvirke til at udpege egnede områder til en prioritering.

2. Der var også almindelig enighed om at prioritere sammenhængen mellem bopladser og høje, således at man fik tilvejebragt nogle arkæologiske helheder. Der blev i den forbindelse peget på de store råstofvindingsområder, som vil blive taget i anvendelse i de kommende år som en mulighed for at realisere sådanne målsætninger.

Blandt andre finansieringsmuligheder, især til højgrupper, diskuterede man muligheden af at lade udenlandske universiteter foretage undersøgelser, uden at der dog var enighed herom. Stemningen var nok mest for.

3. Helt generelt mente man, ikke overraskende, at neolitikum og bronzealder i de kommende år burde prioriteres på bekostning af jernalder, som har fået en broderpart af undersøgelsespenge i de senere år.
4. Endelig blev der peget på, at der var behov for at afsætte midler til efterbearbejdning og publicering, således at arkæologer uden for universiteterne også får betalt "forskningstid" til at bearbejde og publicere deres undersøgelser. Selvom vi alle ved, at det er forudsætningen for mere perspektivrige undersøgelser i

fremtiden, har vi ladet stå til. Resultatet er, at der indhøstes for lidt ny viden af de mange undersøgelser. I England og Sverige afsætter man en stigende mængde af nødudgravningsspengene til dette formål.

5. Til slut så man gerne et nyt møde, senest om fem år, således at man kunne vurdere, hvordan det var gået med de foreslåede prioriteringer, og evt. tage dem op til revision.